

Л. Кривачук

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ: ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ДІТЕЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Досліджено основні теоретичні підходи до формування здорового способу життя дітей. З'ясовано сутність понять: “здоров’я”, “здоровий спосіб життя”, “формування здорового способу життя”. Запропоновано основні складові державної системи формування здорового способу життя дітей та обґрунтовано необхідність ухвалення на цій основі Загальнодержавної цільової соціальної програми “Формування здорового способу життя дітей в Україні”.

Ключові слова: діти, здоров’я, здоровий спосіб життя, формування здорового способу життя дітей.

Здоров’я та соціальне самопочуття дітей є важливою ознакою сталого розвитку суспільства, основою життєспроможності держави. Охорона здоров’я дітей є перспективним внеском до репродуктивного, інтелектуального, економічного та політичного ресурсу суспільства. Формування здорового способу життя дітей має важливе суспільне значення, оскільки збереження та зміцнення здоров’я, виховання здорового покоління – завдання, від вирішення якого значною мірою залежить розвиток і потенціал держави.

Успішна реалізація державою функції охорони здоров’я значною мірою визначається якістю надання медичних послуг, доступністю медичного обслуговування. Однак, як свідчить досвід багатьох країн світу, збереження та зміцнення здоров’я, нарощування його резервів, стимулювання захисних сил організму значною мірою визначаються способом життя, впровадженням цілісної системи державного управління, спрямованої на профілактику захворювань, створення умов для найповнішої реалізації кожною людиною, насамперед дитиною, індивідуального потенціалу здоров’я. Тому існує потреба у виробленні нових підходів до вдосконалення механізмів державного управління у сфері охорони здоров’я дітей в Україні, які слугують основою провадження соціальної роботи з дітьми за цим напрямом..

Різноманітною та багатоаспектною є наукова література з проблеми охорони здоров’я та формування здорового способу життя дітей. Державне управління охороною здоров’я та державну політику у цій сфері досить активно досліджували: М. Білинська, Л. Жаліло, Д. Карамишев, В. Князевич, Н. Кризина, В. Лобас, О. Мартинюк, Р. Моїсеєнко, В. Москаленко, З. Надюк, О. Поживілова, Я. Радиш, Н. Рингач, І. Солоненко, З. Шкіряк-Нижник, О. Щепіна, Н. Ярош, однак малодослідженою є ця проблема стосовно дітей. Водночас серед робіт, що стосуються дітей у межах цієї проблеми, ґрунтовними видаються праці О. Шиян, зокрема її дисертація “Державна освітня політика України з питань забезпечення здорового способу життя молоді” (2012 р.) та монографія.

Концептуальні засади, ідеологію, принципи та особливості формування здорового способу життя досліджували: О. Балакірева, Г. Беленька, О. Вакуленко, Ю. Галустян, І. Ковчина, Р. Левін, Р. Моїсеєнко, Н. Петренко, О. Чернявська, О. Шиян, О. Яременко та інші. У цьому контексті доцільно звернути увагу на видання “Здоров’я-21: основи політики

досягнення здоров'я для всіх в Європейському регіоні ВООЗ" (2000 р.), а також на колективну працю "Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства" (О. Яременко (кер. авт. кол.), О. Вакуленко, Ю. Галусян та інші) (2004 р.), у якій вітчизняні науковці, в межах українсько-канадського проекту "Молодь за здоров'я", проаналізували правову та практичну діяльність сприяння здоровому способу життя в розвинутих країнах Заходу, здійснили аналіз досвіду з ухвалення нормативно-правових актів країнами світової спільноти, зокрема законодавчого забезпечення активної участі громадськості, упровадження принципів субсидіарності, надання широких можливостей місцевим органам влади в ухваленні відповідних програм і нормативно-правових актів.

Формування здорового способу життя дитини зумовлене конкретними соціальними умовами, насамперед становищем дитини в сім'ї. Відтак, у цьому контексті, цінною видається монографія "Здоров'я дитини – від родини" (Г. Беленька, О. Богиніч, М. Матковець) (2006 р.), у якій висвітлено питання розвитку здорової дитини та акцентовано увагу на підвищенні відповідальності всіх агентів соціалізації, насамперед зміщуються акценти в бік відповідального батьківства, формування фізичного, психічного та соціального здоров'я, які визначаються гармонізуючими чинниками буття дитини.

Метою статті є дослідження теоретичних аспектів проблеми формування здорового способу життя та виокремлення основних складових державної системи формування здорового способу життя дітей.

Започаткування нового системного підходу до вирішення проблем громадського здоров'я у найбільш економічно розвинених країнах світу прийнято пов'язувати з опублікованим у 1974 р. в Канаді звітом М. Лалонда "New Perspectives on the Health of Canadians". Цей звіт уперше на урядовому рівні аргументував тезу про те, що традиційна система охорони здоров'я, медицина загалом відіграють не головну роль у комплексі чинників, які визначають здоров'я людини. У своїй концепції "поля здоров'я" М. Лалонд визначив такі чинники здоров'я: спадковість, соціальна сфера, індивідуальна поведінка (спосіб життя), організація медичної допомоги. Було показано, що головним чинником, який найбільше впливає на здоров'я, є спосіб життя [1].

Надалі під егідою Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) було проведено низку досліджень із зазначеної проблематики у різних країнах світу. Одним із найвагоміших результатів стала розробка Концепції досягнення здоров'я для всіх людей світу, яка вперше була оприлюднена на Всесвітній асамблеї з охорони здоров'я у 1977 р. З ініціативи ВООЗ розпочалася міжнародна кампанія, у межах якої збиралася, досліджувалася, систематизовувалася, узагальнювалася й оприлюднювалася інформація про існуючі загрози здоров'ю і шляхи їх подолання. Проблемі формування здорового способу життя було приділено значну увагу й у підсумковій Декларації Міжнародної конференції з первинної медико-санітарної допомоги, проведеної у 1978 р. в Алма-Аті [2].

Формування здорового способу життя ґрунтується на стратегії, виробленій Оттавською хартією (1986 р.). У 1986 р. в Оттаві відбулася I Міжнародна конференція з формування здорового способу життя, на якій було ухвалено Оттавську хартію. Саме цю конференцію вважають початком міжнародної діяльності стосовно здоров'я населення, а Оттавська хартія перекладена 50 мовами та загальноновизнана у всьому світі як основний ідеологічний документ у цій сфері.

Оттавська хартія (1986 р.) поступово конкретизувалась Асамблеями ВООЗ про здорове довкілля (1993 р.), Джакартською декларацією з питань пропаганди здорового

способу життя (1998 р.), Концепцією “Здоров’я 21 – здоров’я для всіх у 21 столітті” (1998 р.), Європейською хартією щодо алкоголю (2001 р.), Бангкокською хартією із зміцнення здоров’я (2005 р.) та Таллінською хартією “Система охорони здоров’я для здоров’я і добробуту” (2008 р.).

Політика ВООЗ у Європейському регіоні, відповідно до Концепції “Здоров’я 21 – здоров’я для всіх у 21 столітті” (1998 р.), враховує декілька системних груп, серед яких “Профілактика і здоровий спосіб життя”, що має такі підрозділи: здоров’я і безпечне оточення; зменшення шкоди, завданої алкоголем, тютюном та іншими речовинами, що спричиняють залежність; багатосекторальні зобов’язання стосовно здоров’я [3]. Зазначимо, що у 2010 р. на 60-й сесії Європейського регіонального комітету ВООЗ було оголошено про створення нової “Європейської політики ВООЗ: Здоров’я 2020”, головними цілями якої визначено:

- забезпечення підтримки у повній реалізації кожною людиною її потенціалу здоров’я та добробуту;
- скорочення нерівності стосовно здоров’я у межах країни та між державами регіону;
- стратегічне керівництво охороною здоров’я з метою забезпечення відповідальності і дій кожного сектора в інтересах здоров’я людей;
- інвестування в ефективні заходи, що здатні вирішувати проблеми громадського здоров’я у регіоні;
- прогнозування змін та підтримка інновацій [4].

У вітчизняному законодавстві, зокрема в Конституції України, здоров’я людини визначено, як “найвищу соціальну цінність” (ст. 3), а згідно зі ст. 49, “кожна людина має право на охорону здоров’я” [5]. У Конвенції ООН про права дитини (1989 р.) зазначено, що “держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини” [6]. Права дитини на життя і охорону здоров’я визначено ст. 6 Закону України “Про охорону дитинства” (№ 2402-III від 26.04.2001 р.) [7].

Концептуальна стратегія формування здорового способу життя в Україні сформульована у Законі України “Основи законодавства України про охорону здоров’я” (№ 2801-XII від 19.11.1992 р.). Там же зазначено, що “охорона здоров’я – один з пріоритетних напрямків державної діяльності”. У ст. 32 визначено шляхи сприяння здоровому способу життя, а безпосередньо здоров’я дітей стосується розділ VII зазначеного документа “Охорона здоров’я матері та дитини” [8]. Іншими важливими документами, що покликані регулювати сферу охорони здоров’я населення, зокрема дітей, була Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми “Здорова нація” на 2009 – 2013 роки (Розпорядження КМУ № 731-р від 21.05.2008 р.), однак на сучасному етапі згадувана Загальнодержавна цільова соціальна програма так і не розроблена. Водночас доцільно звернути увагу на Концепцію Загальнодержавної програми “Здоров’я 2020: український вимір” (Розпорядження КМУ № 1164-р від 31.10.2011 р.).

Охорона здоров’я та формування здорового способу життя дітей є, на нашу думку, важливим напрямом соціальної роботи в Україні. Для подальшого дослідження цієї проблеми розглянемо докладніше сутність понять “здоров’я”, “здоровий спосіб життя”, “формування здорового способу життя”.

Найпоширенішим є визначення поняття “здоров’я”, яке наведено у преамбулі Статуту ВООЗ (1948 р.), а саме: “здоров’я – це “стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад”. У цьому ж

документі визначено цілісний погляд на здоров'я як феномен, що інтегрує чотири складові: фізичну, психічну, соціальну і духовну, а також зазначено, що ці складові є невід'ємними одна від одної, є тісно взаємопов'язаними та у сукупності визначають стан здоров'я людини [9]. Таке ж трактування поняття "здоров'я" наведено у вітчизняному законодавстві, зокрема у Законі України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" (№ 2801-ХП від 19.11.1992 р.).

Сучасний погляд на здоров'я як основу здорового способу життя передбачає, окрім чотирьох складових здоров'я, структурування здоров'я за шістьма рівнями: перший рівень – індивідуальний, тобто здоров'я окремих осіб; другий рівень визначається, як рівень здоров'я окремої групи; третій рівень – здоров'я членів організацій; четвертий рівень – здоров'я жителів громади; п'ятий рівень – здоров'я населення країни; шостий рівень – здоров'я населення світу [10].

Окремі науковці, зокрема О. Вакулєнко, вказує на взаємозв'язок рівнів здоров'я та чинників соціалізації особистості та обґрунтовує, що мікрочинники соціалізації (сім'я, групи ровесників, навчально-виховні установи тощо) впливають на перший-третій рівні здоров'я (індивідуальний рівень, рівень групи, рівень організацій); мезочинники (великі групи людей, регіон, місто, населений пункт тощо) впливають на четвертий рівень здоров'я (рівень громади); макрочинники (країна, етнос, суспільство, держава тощо) впливають на п'ятий рівень здоров'я (рівень країни); мегачинники (космос, планета, світ тощо) впливають на шостий рівень здоров'я (рівень світу) [11].

Досліджуючи проблему формування здорового способу життя дітей, важливо окреслити сутність понять "здоровий спосіб життя" та "формування здорового способу життя". Зазначимо, що поняття "здоровий спосіб життя" означає "все, що сприяє виконанню людиною професійних, громадських та побутових функцій в оптимальних для здоров'я умовах і відображає орієнтованість діяльності особистості у напрямі формування, збереження та зміцнення, як власного (індивідуального), так і громадського здоров'я" [12].

Поняття "формування здорового способу життя" у тематичній Державній доповіді про становище молоді в Україні "Формування здорового способу життя української молоді: стан, проблеми та перспективи" трактують так: "формування здорового способу життя" – це "процес цілеспрямованого докладання зусиль для поліпшення здоров'я і благополуччя населення" [13]. На думку О. Яременка та Р. Левіна, "формування здорового способу життя" – це "процес докладання зусиль для сприяння поліпшенню здоров'я і благополуччя взагалі, зокрема ефективній політиці, розробці цільових програм, наданню відповідних послуг, які можуть підтримати та поліпшити наявні рівні здоров'я, дати людям змогу посилити контроль над власним здоров'ям і поліпшити його" [14].

Теорія формування здорового способу життя (далі – ЗСЖ) передбачає дотримання у практичній діяльності п'яти основних принципів: 1) партнерства; 2) посередництва; 3) пристосування; 4) міжгалузевості; 5) багаторівневості. Потреба у партнерстві пов'язана з тим, що діяльність щодо поліпшення здоров'я населення не може бути реалізована тільки структурами охорони здоров'я. На здоров'я впливає майже все у людській діяльності, тому формування ЗСЖ дітей потребує зусиль багатьох партнерів: уряду, центральних і місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, бізнесових структур, засобів масової інформації, самих людей, з яких складається найближче оточення, групи, родини, громади. Потреба в посередництві виникає тому, що діяльність партнерів потрібно планувати, узгоджувати, координувати,

оцінювати, спрямовувати на головні проблеми конкретної ситуації тощо. Усе це може бути реалізовано спеціалізованими структурами охорони здоров'я, які мають бути головними посередниками в налагодженні відносин між усіма партнерами, ініціаторами, лідерами й організаторами формування ЗСЖ. Потреба в пристосуванні пов'язана з тим, що умови державно-управлінської діяльності щодо формування ЗСЖ різні. Тому потрібне максимальне пристосування типових проектів, програм, заходів, окремих ініціатив до місцевих умов: запитів, можливостей, ресурсів окремих людей, груп, громад, організацій, районів, країн, із урахуванням особливостей політичного устрою, суспільного, економічного і культурного укладу. Принцип міжгалузевості передбачає залучення до державно-управлінської діяльності щодо формування ЗСЖ всіх гілок державної влади, органів місцевого самоврядування, недержавних організацій, суспільних інститутів тощо. Принцип багаторівневості зумовлений тим, що більшість галузей, сфер, суспільних інститутів структуровані за вертикаллю, до діяльності залучають представників усіх рівнів – центральних, регіональних, місцевих, а також окремі організації, не структуровані за рівнями [15].

В Оттавській хартії (1986 р.) наведено низку передумов для формування здорового способу життя. Водночас зазначимо, що ці передумови самі по собі не визначають рівень здоров'я, а детермінуючим чинником є діяльність. Люди, громади, країни за приблизно однакових передумов можуть мати різні показники здоров'я внаслідок різниці в діяльності. Зауважимо, що в Україні можливо досягнути позитивних результатів, незважаючи на брак ресурсів, за умови впровадження системної діяльності держави з формування ЗСЖ дітей.

У цьому контексті слухно зазначають автори Концепції національної стратегії збереження здоров'я здорових в Україні (Н. Рингач, Л. Жаліло, О. Мартинюк), звертаючи увагу на те, що запровадження засад здорового способу життя сприятиме покращенню здоров'я і зниженню потреб у медичному обслуговуванні, а у перспективі – приведе до зменшення як витрат суспільства, пов'язаних із проблемами зі здоров'ям, так і витрат внаслідок них [16].

Рівень охорони здоров'я, як вважає Я. Радиш, є інтегральним показником соціальної політики, а отже, і показником ефективності державного управління в галузі охорони здоров'я [17]. На думку Н. Кризини, галузь охорони здоров'я України перебуває в глибокій системній кризі, а основними причинами такого стану є: повільне просування реформ у державі; неефективність системи державного управління; низька оплата праці медичних працівників; незадоволення пацієнтів і всього суспільства якістю та ефективністю медичної допомоги; тривалий період реформування галузі без виділення належних коштів і, як результат, неефективне виконання державних цільових програм із поліпшення здоров'я нації [18].

Схожої думки дотримуються вітчизняні науковці І. Ковчина та Н. Петренко, які зазначають, що актуальною та наболілою є проблема забезпечення вимог чинного законодавства щодо сприяння здоров'ю та здоровому способу життя з боку всіх суб'єктів суспільних відносин – органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, громадських організацій та окремих громадян. Досить широка нормативно-правова база, напрацьована в Україні, є недостатньо ефективною через невиконання чинних законів [19].

На сьогодні в Україні поки що не існує єдиної системи формування ЗСЖ дітей, яка б поєднувала зусилля центральних і місцевих органів державної влади, органів

місцевого самоврядування різних рівнів та громадських організацій, суб'єктів господарювання різних форм власності. Водночас в Україні створено систему охорони здоров'я дітей, яка в певному обсязі і з різною ефективністю здійснюється центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, насамперед дитячими громадянськими організаціями та громадськими організаціями, які діють в інтересах дітей.

Набуває в Україні дедалі більшого поширення співпраця органів державної влади і громадських організацій, які спільно реалізують низку проектів і програм щодо сприяння здоров'ю дітей. Однак результативність та успішність охорони здоров'я дітей в Україні залежить, на нашу думку, від ефективності державно-управлінського впливу на складові формування ЗСЖ дітей, які на сьогодні комплексно та системно не визначені жодним нормативно-правовим актом. Вважаємо, що основними складовими державної системи формування ЗСЖ дітей є (рис. 1): 1) пропаганда здорового способу життя; 2) доступність та якість медичних послуг; 3) протидія соціально небезпечним хворобам; 4) оздоровлення та відпочинок; 5) фізичне виховання та рухова активність; 6) дитяче харчування; 7) стан навколишнього середовища та екологія; 8) житлові та соціально-побутові умови проживання, навчання і розвитку дітей; 9) вплив сім'ї; 10) запобігання конфліктності, насильству та жорсткому поводженню з дітьми.

Рис. 1. Складові державної системи формування ЗСЖ дітей

Отже, розглядаючи охорону здоров'я та формування здорового способу життя дітей важливим напрямом соціальної роботи в Україні, вважаємо, що існує нагальна потреба у зміні підходів, перегляді традиційних форм і методів соціальної роботи з дітьми за цим напрямом, акцентуючи увагу на пріоритетності формування ідеології здорового способу життя. Доцільно на цих засадах ухвалити Загальнодержавну цільову соціальну програму “Формування здорового способу життя дітей в Україні”, в якій необхідно врахувати запропоновані складові державної системи формування ЗСЖ дітей. Важливо також, щоб міжсекторальне багатогалузеве співробітництво щодо охорони здоров'я та формування здорового способу життя дітей було спрямоване на посилення профілактики та активізацію процесу формування здорового способу життя.

Список використаної літератури

1. Lalonde M. A New Perspective on the Health of Canadians [Text] / M. Lalonde. — Ottawa : Government of Canada, 1974. — P. 22.
2. Формування здорового способу життя молоді: стратегія розвитку українського суспільства [Текст] : у 2 ч. Ч. 1 / [О. О. Яременко (кер. авт. кол.), О. В. Вакуленко, Ю. М. Галусян та ін.]. — К. : Держ. інст. проблем сім'ї та молоді ; Укр. інст. соціальних досліджень, 2004. — С. 34—60.
3. Здоров'є-21: Основи політики досягнення здоров'я для всіх в Європейському регіоні ВОЗ [Текст]. — Копенгаген : ВОЗ (ЕРБ), 2000. — 310 с.
4. Здоров'я 2020: нова європейська політика охорони здоров'я [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.niipitan.com.ua/files/69584518.pdf.
5. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. (із змінами) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
6. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 р. (ратифіковано в Україні 27.02.1991 р.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
7. Про охорону дитинства [Електронний ресурс] : Закон України № 2402-III від 26.04.2001 р. (із змінами). — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я [Електронний ресурс] : Закон України № 2801-XII від 19.11.1992 р. (із змінами). — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
9. Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_599.
10. Яременко О. О. Ідеологія і основні принципи теорії формування здорового способу життя / О. О. Яременко, Р. Я. Левін // Український соціум [Текст]. — 2005. — № 4. — С. 66.
11. Вакуленко О. В. Взаємозв'язок здорового способу життя та процесу соціалізації особистості / О. В. Вакуленко // Український соціум [Текст]. — 2003. — № 1(2). — С. 124.
12. Молодь за здоровий спосіб життя : Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2009 р.) / [ред. кол. : О. Ф. Романова (голова) та ін.] ; Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту ; Держ. інст. розвитку сім'ї та молоді. — К. : ТОВ “Основа”, 2010. — С. 9.
13. Формування здорового способу життя молоді: стан, проблеми та перспективи [Текст] : Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету

Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2002 р.). — К. : Держ. інст. проблем сім'ї та молоді, 2003. — С. 107.

14. Яременко О. О. Ідеологія і основні принципи теорії формування здорового способу життя... — С. 64.

15. Там само. — С. 67.

16. Рингач Н. О. Обґрунтування Концепції національної стратегії збереження здоров'я здорових в Україні / Н. О. Рингач, Л. І. Жаліло, О. І. Мартинюк // Науковий вісник Академії муніципального управління [Текст] : зб. наук. пр. — Вип. 3 (5). — К. : АМУ, 2008. — С. 25.

17. Радиш Я. Ф. Рівень здоров'я громадян України як інтегральний показник соціальної політики та державного управління у галузі охорони здоров'я / Я. Ф. Радиш // Вісник УАДУ [Текст] : зб. наук. пр. — К. : Вид-во УАДУ, 2002. — № 3. — С. 311.

18. Ярош Н. П. Перспективні напрями розвитку державного управління профілактикою захворюваності серед населення / Н. П. Ярош // Актуальні проблеми державного управління [Текст] : зб. наук. пр. — Вип. 2 (26). — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. — С. 83.

19. Ковчина І. М. Нормативно-правова база забезпечення формування здорового способу життя учнів загальноосвітньої школи / І. М. Ковчина, Н. В. Петренко // Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова [Текст]. — 2010. — Вип. 10. — С. 158, 159. — (Серія 11).

Стаття надійшла до редакції 09.12.2016

Схвалена до друку редколегією 13.12.2016

L. Kryvachuk

THE SOCIAL WORK WITH CHILDREN: FORMING HEALTHY LIFESTYLES OF CHILDREN IN MODERN UKRAINE

This article deals with the main theoretical approaches to promoting healthy lifestyles of children. The essence of the concepts of “health”, “healthy lifestyle”, “forming a healthy lifestyle” is determined. The article proposes the basic components of the state system for promoting the healthy lifestyle of children and substantiates the necessity of adopting the National Program “Forming the Healthy Lifestyle of Children in Ukraine” on its basis.

Key words: children, health, healthy lifestyle, forming the healthy lifestyle of children.